

УДК 342.732:342.727

Тетяна Прядко,
Андрій Дем'яненко**СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МЕДІАПРОСТІР ЯК СЕРЕДОВИЩЕ
РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СЛОВА**

У статті здійснено спробу проаналізувати стан свободи слова в українських засобах масової інформації протягом останніх трьох років та виокремити найважливіші нормативні й прикладні проблеми її реалізації.

Ключові слова: засоби масової інформації, свобода слова, цензура, журналістика.

В статтє совершена попытка проанализировать состояние свободы слова в украинских средствах массовой информации на протяжении последних трех лет и выделить важнейшие нормативные и прикладные проблемы ее реализации.

Ключевые слова: средства массовой информации, свобода слова, цензура, журналистика.

The paper has attempted to analyze the state of freedom of speech in the Ukrainian mass media over the past three years and provide important normative and practical problems of implementation.

Key words: mass media, freedom of speech, censorship, journalism.

Постановка проблеми. Свобода слова – одна з демократичних свобод, визначених Конституцією України. Вона передбачає висловлення незалежних поглядів та переконань як в усній, так і в письмовій формі; є ознакою некорумпованого суспільства. Свободу слова в Україні захищають 110 нормативно-правових документів: Укази Президента, Постанови Кабміну, закони («Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації в Україні», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» тощо).

Здавалося б, чітко визначена законодавча база має сприяти розвитку незалежних ЗМІ та викоріненню прополітичних інформаційних ресурсів. Проте це не заважає «процвітання» відверто агітаційних друкованих видань і телеканалів. У той же час, не можна заперечити і прогрес, який став можливим лише після подій 2004 року. Кількість незалежних ЗМІ насправді зростає. Разом з тим, відчутним стало і маніпулювання висловом «свобода слова», який намагаються приписати мало не кожній газеті або телеканалу.

Метою написання статті є аналіз особливостей реалізації свободи слова у вітчизняних ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед публікацій останніх років, що стосуються означеної теми, насамперед, заслуговують на увагу узагальнюючі праці: навчальний посібник «Інформаційна політика» Г. Почепцова і С. Чукут [5], науково-практичний коментар «Інформаційне законодавство України» І. Кресіної [2], «Енциклопедія електронних мас-медіа» (у 2-х т.) І. Мащенко [3].

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що свобода слова повністю залежить від свободи в широкому розумінні. А остання у свою чергу передбачає не лише вільні дії та погляди, а й цілковиту відповідальність за скоєне, написане або сказане. Проблема полягає в тому, що, працюючи на певного власника, одні журналісти бояться писати правду, у той час як інші, у погоні за високим гонораром, публікують завідомо неправдиву інформацію.

Законодавчо ж права журналістів захищаються статтею 171 Кримінального Кодексу України, яка зокрема передбачає кримінальну відповідальність за дії, спрямовані проти діяльності журналістів. А відповідно до Цивільного Кодексу України кожен, про кого поширено недостовірну інформацію, може захистити свої права в суді. Проте найбільше, чого можна

досягти шляхом зіпсованих нервів та втраченого часу, – це публічне вибачення обвинувачуваного.

Протягом декількох століть найбільшим «ворогом» ЗМІ залишалася цензура. Свобода слова забороняє цензуру в будь-яких її проявах. Однак кожна свобода повинна мати межі, бо інакше вона перетворюється на свавілля.

Прикладом цього є події не надто великої давнини – публікації в європейських, та зокрема і в українській газеті «Сьогодні», карикатур на пророка Мухаммеда. Таким чином, ЗМІ можуть виступати інструментом ідеологічного протистояння, використовуючи ту саму «свободу слова», але маючи на меті дещо інші цілі. Це був лише один приклад з багатьох. Свобода слова не має дозволяти вільнодумство та можливість публічних утисків будь-якого прояву суспільного життя держави. Мають існувати межі допустимого з точки зору етики й права, а отже, журналісти повинні відчувати відповідальність за кожне публічне висловлювання, тим паче, що довіра до ЗМІ у суспільстві досить висока.

Як відомо, найбільшим джерелом поширення недостовірної інформації є інтернет. Це спричинено тим, що Цивільний кодекс та закони «Про друковані засоби масової інформації в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» не визнають інтернет-ресурси як ЗМІ. Тому журналісти не є зобов'язаними перевіряти інформацію, яку розміщують на сайтах.

З кожним роком впливовість всесвітньої мережі збільшується, і ця тенденція загальна, притаманна не лише Україні. Триває повільне, але стабільне зростання українського сегменту в інтернеті. Регламентувати це інтернет-середовище намагалися вже кілька разів, та все безуспішно: Міністерство транспорту та зв'язку хотіло створити Національний реєстр інформаційних ресурсів (наказ №153 від 27.04.2005), проте опір з боку останніх був надто потужним. Міністр був вимушений оголосити про призупинення дії наказу (хоча в Мін'юсті він досі значиться як діючий).

Найбільший опір, звичайно ж, чинили прихильники «темників» (сайтів, які «поливають брудом» одну політичну силу на замовлення іншої) та порно-сайтів. «Темники» стають найбільш поширеними та популярними під час чергової виборчої кампанії (президентської чи парламентської) в Україні і мають значний вплив на свідомість громадян.

А для відомих інформаційних сайтів (аудиторія яких є більшою, ніж у деяких друкованих видань) створення реєстрів тільки на користь. Дбаючи про авторитет і статус, дотримуючись правових норм, вони бажають стати повноцінними ЗМІ.

Отже, можна констатувати, що свобода слова в Україні на даний час існує. Наступний крок – визначити та усвідомити, що є цією свободою, а що – ні, та грамотно врегулювати це питання в юридичній площині.

«Влада реагує на всі звернення журналістів та громадськості щодо порушення свободи слова», - так заявляють представники МВС та Генпрокуратури. Між тим, самі журналісти та незалежні фахівці констатують, що в багатьох випадках порушення свободи слова і прав журналістів не припиняються, а їхні винуватці лишаються безкарними.

Журналіст-розслідувач, а віднедавна генеральний продюсер львівського телеканалу «ЗІК» Дмитро Добродомов улітку 2011 року звернувся до органів міліції та прокуратури із заявою про те, що він зазнає тиску через свою професійну діяльність. За словами Дмитра, йому та його родині почали погрожувати невідомі після серії журналістських розслідувань про зловживання місцевої влади у Львівській області. Утім кримінальну справу, порушену за цим фактом, невдовзі закрили.

Подібного тиску зазнає полтавська активістка Ірина Земляна, яка бореться за виконання закону «Про доступ до публічної інформації». Кримінальну справу за фактом тиску на неї не закрили, більше того, у прес-службі Адміністрації Президента її наводять як приклад реакції влади на порушення свободи слова. Ці та інші факти навела на міжвідомчій робочій групі із захисту свободи слова та прав журналістів директор Інституту масової інформації Вікторія Сюмар [8].

2012 рік запам'ятався ще більш резонансними справами про переслідування журналістів і навіть цілих телеканалів та інтернет-видань. Так, 12 липня податкова міліція звинуватила

генерального директора ТВі Миколу Княжицького в несплаті до держбюджету трьох мільйонів гривень. Сам М. Княжицький наполягав на тому, що телекомпанія сплатила всі податки, а дії податківців називав проявом тиску на ЗМІ перед майбутніми парламентськими виборами.

І хоча державна податкова адміністрація напередодні (у квітні 2012 р.) оголосила мораторій на перевірки засобів масової інформації перед виборами, щоб не допустити адміністративного тиску на ЗМІ чи втручання політиків у роботу журналістів, 19 липня прокурор Києва А. Мельник сказав, що справу проти М. Княжицького не варто тлумачити як втручання в роботу медіа.

Того ж дня журналісти ТВі і їхні колеги з інтернет-видання LB.ua, стосовно роботи якого також було порушено кримінальну справу, на знак протесту проти утисків свободи преси пікетували Генеральну прокуратуру. Учасники акції вимагали припинити перевірки засобів масової інформації під час виборчої кампанії. Під тиском української та міжнародної журналістської громадськості Президент В. Янукович змушений був втрутитися в справу і доручив генпрокурору В. Пшонці та голові податкової служби О. Клименку перевірити законність порушення кримінальних справ проти LB.ua і ТВі.

Зрештою, рішення скасувати постанову про порушення кримінальної справи проти М. Княжицького було прийнято напередодні офіційного старту кампанії парламентських виборів. Показовим у цій справі є те, що формальним поштовхом до податкових перевірок і подальшого відкриття кримінальної справи було депутатське звернення до прокуратури В. Ландіка. [1].

Очевидним є факт, що в цьому напрямку прокуратурі та міліції бракує системного підходу. І навіть якщо сам журналіст не звертається до правоохоронців, вони можуть починати розслідування таких випадків на підставі відео, завантаженого в інтернет.

Зі свого боку, заступник Генерального прокурора В. Занфіров запевняв, що всі справи щодо порушень свободи слова тримаються на постійному контролі. «Ми створили в себе робочу групу і опрацювали всі 86 звернень, які зробили Національна спілка журналістів та «Українська правда» в період із січня по жовтень 2011 року. Ухвалили по них 31 рішення, порушили 12 кримінальних справ, 6 із яких уже в суді. Однак 13 звернень не підтвердилися» [8]. Утім представники і Генпрокуратури і МВС не змогли пояснити, чому не покарані винні у тиску на Добродімова і Земляну, а також – із чієї вини постраждали журналісти, яких «Беркут» силою відтіснив із зали суду 6-7 липня 2011 р. під час слухання справи Тимошенко. Заступник начальника слідчого управління МВС О. Татаров навіть не зміг пояснити, куди поділося в Міністерстві звернення про цей інцидент, яке підписали понад 20 журналістів.

Отже, якщо погодитись із самим фактом існування в Україні свободи слова, то очевидно, що над її правовим захистом варто ще попрацювати. Звичайно, необхідно, щоб існували органи, які регулюватимуть відносини, пов'язані з виконанням журналістами їхніх професійних обов'язків. Але важливо, щоб було чітко визначене нормативне поле регулювання таких відносин. З одного боку, слід захистити журналістів і дати їм змогу безперешкодно виконувати свою роботу, а з іншого – попередити неправомірну діяльність журналістів: розголошення конфіденційної інформації, наклеп, подання завідомо неправдивої інформації й таке інше.

Проте спроби модернізації нормативної бази в питаннях регулювання діяльності ЗМІ у 2012 р. призвели лише до загострення протиріч. 25 вересня в українському сегменті інтернету пройшла масова акція протесту проти законопроекту про наклеп, який напередодні Верховна Рада України прийняла в першому читанні. Акцію підтримали інтернет-видання «Українська правда», Корреспондент.net, інформаційні агентства «Інтерфакс-Україна», «УНІАН», «ЛігаБізнесІнформ», «Українські новини», газети «Комсомольська правда в Україні», «День», сайт Сегодня.ua, телеканали ТВі та 5 канал (загалом біля 20 загальнодержавних і регіональних ЗМІ). У спільній заяві журналісти висловили протест проти законопроекту, який вводить покарання у вигляді позбавлення волі строком від двох до п'яти років за наклеп. Бо до наклепів можуть віднести будь-яке публічне висловлювання або коментар у ЗМІ, якщо суд вирішить, що воно може завдати шкоди честі та гідності людини [10]. Зрештою, Верховна Рада України зняла цей законопроект з подальшого розгляду вже через два тижні.

Представник міжнародної організації «Репортери без кордонів» Оксана

Романюк відзначає, що захист свободи слова в Україні відповідає міжнародним стандартам, але тільки на папері. Тому, на її думку, тут варто застосувати практичний досвід європейських держав: домагатися звільнення з роботи кожного, хто причетний до зазіхань на свободу слова чи перешкоджань її захисту [8].

Красномовною є й статистика: ще восени 2010 року проводилось опитування соціологічною службою Центру Разумкова, тоді респондентів просили оцінити за п'ятибальною шкалою рівень свободи слова в Україні, де оцінка «5» означає наявність необмеженої свободи слова, «1» — означає повну її відсутність. Результати наведені нижче:

1 (Повна цензура)	2	3	4	5 (Повна свобода)	Важко відповісти
5,1%	16,4%	29,8%	31,2%	10,4%	7.1%

Середня оцінка – 3,27 бали.

(Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 5 жовтня 2010 року в усіх регіонах України. Опитано 2007 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%) [4].

Через рік подібне опитування було проведене львівськими соціологами. Згідно з їх даними, 45% громадян України вважають, що після останніх президентських виборів у державі відбувається згорання свободи слова. Третина опитаних не зауважила жодних змін ні у кращий, ні в гірший бік. Саме такими є дані опитування, проведеного на початку листопада соціологічною групою «Рейтинг».

Якщо у квітні 2010 року, згідно з результатами опитування тієї ж групи, дві третини громадян України не відчули згорання свободи слова в державі, то восени 2011 року таких людей уже удвічі менше. Показник «важко відповісти» значно зріс. Кожен п'ятий українець не може визначитися, чи є згорання свободи слова, чи ні [9].

Негативні тенденції зі свободою слова в Україні найчастіше зауважують люди середнього віку, з вищою освітою, переважно чоловіки. До проблеми свободи слова найбільш чутливі кияни. Натомість мешканці Сходу України і Донбасу значно менше відчувають цю проблему. Передусім це прихильники Партії регіонів і Комуністичної партії.

Крім того, ще восени 2010 р. більше половини громадян України ствердно висловлювалися щодо існування в Україні політичної цензури:

Існує	Скоріше існує	Скоріше не існує	Не існує	Важко відповісти
22,3%	34,2%	19,1%	7,6%	16,9%

(Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 5 жовтня 2010 року в усіх регіонах України. Опитано 2007 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%) [11].

Протягом 2011-2012 рр. в Україні спостерігалось погіршення свободи слова. Це підтверджується даними, зібраними українськими журналістськими організаціями.

Погіршення свободи слова проявилось у збільшенні спроб прямо перешкоджати роботі ЗМІ, уключаючи фізичні напади на журналістів. За даними журналістських організацій (Рух «Стоп цензурі!», Інститут масової інформації, Національна спілка журналістів України, Незалежна медіа-профспілка України, «Телекритика», Інститут медіа права, «Інтерньюз-Україна», міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів»). У 2012 р. зафіксовано 80 випадків агресивного поводження з журналістами (нападів, застосування фізичної сили), 18 випадків погроз та загалом майже 300 випадків порушень та різноманітного тиску на журналістів (для порівняння: у 2011 році було зафіксовано 37 випадків агресивного поводження та погроз, а також у цілому близько 100 випадків порушень, перешкоджань і тиску на журналістів). Таким чином, у 2012 р. кількість випадків застосування фізичної агресії щодо

журналістів зросла майже втричі порівняно з попереднім роком і перевищила попередній максимум, зафіксований у 2004 році (близько 200 випадків порушень) [7]. У 2011 р. було вбито журналіста-фотографа Віталія Розвадовського. Слідство не виключає, що злочин міг бути пов'язаний з його професійною діяльністю [6].

Хоча Україна поки що утрималася від запровадження кримінальної відповідальності за наклеп, свобода інформації знаходиться у великій небезпеці. Безкарність осіб, відповідальних за часті випадки насильства проти журналістів, створює атмосферу залякування, яка заохочує цензуру.

Протягом 2011-2012 рр. в українських ЗМІ відбулося зростання різноманітних видів цензури. Уперше із часів Президента Л. Кучми з'явилися ознаки, що дозволяють говорити про існування в країні вертикальної цензури. В українських ЗМІ зафіксовано факт прямої політичної цензури, пов'язаної з іменем президента. 26 жовтня 2012 року шестеро редакторів приватного інформагентства УНІАН виступили з відкритою заявою, у якій подали докази того, що їхнє керівництво заборонило будь-яке згадування імені президента в негативному чи критичному контексті. Протягом року також спостерігалось зростання кількості різноманітних видів цензури як у центральних ЗМІ (наприклад, телеканал «Україна» вирівав із телеверсії «Телетріумфу» промову Андрія Куликова), так і в регіональних (приміром, 9 серпня журналістки Ольга Годовенка та Ольга Комарова звільнилися з телеканалу «Миг» (м. Южне, Одеська область) через цензуру та небажання обслуговувати Партію регіонів) [7]. Крім того, опосередкованим доказом існування цензури є відсутність плюралізму думок в українських ЗМІ і на телебаченні, велика кількість замовчувань більшістю телеканалів одних і тих же важливих тем, дражливих для влади. Водночас, ЗМІ замовчують соціальні, економічні проблеми: зниження стандартів життя, підвищення тарифів, акції протесту українських громадян тощо. Те, що ЗМІ поводяться майже однаково, свідчить про зовнішню скерованість загального напрямку їх інформаційної політики, яка, за свідченням багатьох джерел, упроваджується як безпосередньо з боку АП та Кабміну, так і через самоцензуру топ-менеджменту каналів, які розуміють «загальну політику лояльності».

Що стосується позитивних змін останніх років – це, насамперед, вступ у дію у 2011 р. Закону «Про доступ до інформації» і змін до Закону «Про інформацію», проведення журналістськими і неурядовими організаціями масових кампаній по просуванню цих законів.

Ще одним позитивом є консолідація журналістської спільноти – 8 медіа-організацій України приєдналися до меморандуму про створення Української Медіа-Асоціації, а Незалежна медіа-профспілка України почала долати кризу і відроджувати регіональні організації. 23 листопада 2011 р. всі медіа-організації України вперше об'єдналися, щоб провести спільну акцію проти безкарності за вбивства журналістів. З-поміж позитивних змін, які приніс 2012 рік, насамперед, проведення журналістськими й неурядовими організаціями успішних масових кампаній, зокрема проти прийняття закону про наклеп.

Також у 2012 р. українська влада розпочала системний діалог із журналістською спільнотою. Чи є влада готовою і здатною досягнути серйозного прогресу у сфері свободи слова і працювати з громадянським суспільством і представниками ЗМІ, покаже час.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що останні три роки особливо характеризувалися погіршенням свободи слова, збільшенням цензури і кількості випадків перешкоджань законній професійній діяльності журналістів. Водночас помітна консолідація журналістської спільноти, активізація груп громадянського суспільства в цих питаннях, започаткування діалогу з владою, а прийняття деяких нових законів дає основу для того, щоб в середньостроковій перспективі змінити ситуацію на краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журналісти вимагають від ГПУ припинити утиски ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nowyny.eu/>.
2. Кресіна І.О. Інформаційне законодавство України : науково-практичний коментар / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. –

232 с.

3. Мащенко І. Г. Енциклопедія електронних мас-медіа / І. Г. Мащенко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 512 с.
4. Оцініть за п'ятибальною шкалою рівень свободи слова в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/>.
5. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навчальний посібник / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – Київ : Знання, 2006. – 663 с.
6. Свобода слова в Україні-2011: спільна підсумкова заява [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stopsensorship.wordpress.com/>.
7. Свобода слова в Україні-2012 – заява журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newcitizen.org.ua/>.
8. Солонина Євген. Свобода слова в Україні : паперові успіхи й реальність [Електронний ресурс] / Є. Солонина. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/>.
9. Терещук Галина. Свобода слова в Україні стає все більш віртуальною [Електронний ресурс] / Г. Терещук. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/>.
10. Українські ЗМІ протестують проти закону про наклеп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/>.
11. Чи існує політична цензура в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Прядко Тетяна Петрівна – аспірант кафедри політичних наук ДВНЗ «Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова».

Дем'яненко Андрій Борисович – студент V курсу сп. «Політологія» історичного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 15.02.2013 р.